

Rusų mažumos visuomeninė padėtis Lietuvoje 1918–1940 m.: socialiniai aspektai

Andrius Marcinkevičius

*Etninių tyrimų centras,
Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: andriusm@ktl.mii.lt*

Straipsnyje, atsižvelgiant į ligšiolinį lietuviškosios istoriografijos kontekstą, siekiama aktualizuoti rusų mažumos Lietuvoje 1918–1940 m. socialinės raidos problematiką. Pastarasis siekis paremtas prielaida, jog daugumoje po 1990 metų pasirodžiusių publikacijų apsiribojama rusų elito sluoksnio (inteligentijos) vaidmens aptariamo laikotarpio Lietuvos visuomenėje išryškinimu. Šiame tyrime rusų mažuma pirmiausiai objektyvizuojama kaip įvairių socialinių segmentų konstruktas. Kita vertus, taip pat nagrinėjami veiksniai, lėmę rusų kaip įvairių socialinių grupių visumos integraciją į Lietuvos visuomenės kontekstą. Minėtų veiksnių analizės duomenys leidžia autoriui formuluoti prielaidą, kad rusų visuomeninės padėties ir socialinio statuso pokyčiai po Pirmojo pasaulinio karo buvo radikalesni negu kitų valstybės etninių grupių. Pažymėtina, kad rusų socialinės integracijos Lietuvos visuomenės kontekste sėkmė tyrime vertinama profesinio pasirengimo, išsilavinimo, raštingumo ir materialinės gerovės kriterijais.

Raktažodžiai: socialinė integracija, statusas, segmentai

IVADINĖS PASTABOS

Rusų mažumos Lietuvoje 1918–1940 m. visuomeninės padėties socialinių aspektų analizės aktualumas grįstinas įvairiais motyvais. Vienas elementariausių – santykinai menka minėtos temos plėtotė lietuviškoje istoriografijoje. Pažymėtina, kad daugumoje po 1990 m. pasirodžiusių skirtingų mokslo krypčių specialistų darbų rusų visuomeninės padėties ypatumai aptariamam laikotarpiu dažniausiai identifikuojami išimtinai per inteligentų veiklos prizmę. Manytina, kad pastarąją tendenciją lietuviškoje istoriografijoje iš dalies lėmė objektyvios priežastys, kadangi minėta socialinė grupė faktiškai ir įkūnijo aktyviausio rusų mažumos segmento, ypač sėkmingai atsiskleidusio kultūros ir mokslo sferoje, įvaizdį.

Mokslinių tyrimų akiračio paribyje liko „nematoma“ rusų bendruomenės dalis, kuriai derėtų priskirti mažiau valstybės viešajame sektoriuje pasireiškusių socialinių grupių (pvz., valstiečių, darbininkų, dvasininkijos ir kt.) atstovus. Neatmestina prielaida, kad susidomėjimo panašia tematika lietuviškoje istoriografijoje stoka būtų paaiškinama pernelyg fragmentišku rusų kaip integralios bendruomenės vaidmeniu Lietuvos visuomeniniame gyvenime. Galbūt dėl pastarosios priežasties rusai rečiau įtraukiami į etninių mažumų problematikai skirtų lyginamųjų tyrimų kontekstą. Visgi konstruojant pilnavertį rusų mažumos socialinės raidos 1918–1940 m. modelį minėtų „nematomų“ segmentų veiklos aspektų (pvz., žemdirbių padėtis agrariname sektoriuje, prekybininkų konkurencingumas šalies rinkoje ir pan.) analizė aktualumu iš esmės prilygsta rusų

mokslininkų atsiskleidimo Vytauto Didžiojo universitete ir kūrybinės inteligentijos Valstybės teatre įvertinimui. Pažymėtina, kad pastarosios intencijos įgyvendinimą lietuviškoje istoriografijoje komplikuoja fundamentalesnės empirinių duomenų bazės stygius, apribojęs ir šio straipsnio autoriaus bandymus rekonstruoti rusų socialinės segmentacijos ir socialinio statuso bruožus, apibrėžti rusų visuomeninės integracijos kryptis. Tyrimas labiau atspindi aptariamą temą lietuviškoje istoriografijoje ištirtumo *status quo*, tačiau siekta apčiuopti ir savotiškus atspirties taškus rusų istorinės socialinės problematikos plėtojei perspektyvoje. Panaši plėtotė greičiausiai sudarytų prielaidas ateityje revizuoti ir papildyti su aptariama tematika susijusius bei funkcionuojančius istoriografijoje teiginius, taip pat – pateikti naujas išvagas.

Rytų Europos valstybių rusų bendruomenių praeities tyrimuose paprastai neišvengiama komparatyvizmo tendencijų, todėl straipsnyje nagrinėjamoji tematika greičiausiai būtų aktuali rusų socialinės integracijos platesniame regioniniame kontekste apibendrinimui. Į šį kontekstą įtrauktinos po Pirmojo pasaulinio karo buvusios Rusijos imperijos vakariniuose pakraščiuose susikūrusios nepriklausomos Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybės, kuriose rusai susidūrė su panašiais jų visuomeninės padėties ir socialinio statuso pokyčiais. Pastarųjų turinio analizė padėtų atskleisti rusų socialinės adaptacijos minėtose valstybėse panašumus ir skirtumus.

Šiuolaikiniuose Lietuvos etninių grupių praeities tyrimuose greičiausiai būtų aktualus ir tyrinėjimo objekto bei metodologijos santykio aspektas. Kiltų klausimas, ar Lietu-

voje gana giliai išsiskynusi istoristinė (istoricistinė) paradigma yra palanki socialinės problematikos tyrinėjimams? Istorijos mokslo raidos Vakarų Europoje patirtis leistų kelti prielaidą, kad Lietuvoje taip pat neišvengiama savotiška slinktis nuo tradicinės politinės link integraliosios socialinės istorijos. Pastaroji, anot A. Bumblausko, „keisdama tyrimo objektą, nuo tradicinės politinės istoriografijos, valstybės istorijos pereidama prie visuomenės, turėjo atsisakyti tradicinės politinės istorijos užsienio politikos primato (išgalejusio L. von Ranke's laikais) ir pereiti prie vidaus politikos akcentavimo (H. U. Wehler) bei prie socialinių ir politinių struktūrų analizės. Ji turėjo atsisakyti ir tradicinės socialinės istorijos (siaurąja prasme) objekto – institucionalizuotų visuomenės sluoksnių aprašymo – ir imtis moderniaisiais laikais išryškėjusios sudėtingos socialinės stratifikacijos analizės (2006). Taigi istorizmo paradigmą iš esmės vertėtų laikyti neparankia išsamiesiems segmentinės visuomenės tyrimams. Panašią nuostatą jau suformulavo vienas žymiausių minėtosios paradigmos kritikų K. R. Poperis, linkęs akcentuoti istoristų tyrimų objekto ribotumą, nes šis „domisi ne visuomenės gyvenimo aspektu, bet visuomenės „kaip visumos“ raida“ (1992: 65). Jis priešpasto holistinei nuosėkliai visuomeninę inžineriją, kurios atstovas „net jei ir turi tam tikrų idealų, liečiančių visuomenę „kaip visumą“, tarkim bendrą jos gerovę, jis netiki jos kaip visumos permodeliavimo metodu“. K. R. Poperis taip pat atmeta vieną iš kertinių istoristų – dėsningumo – postulata, manydamas, jog neįmanoma pertvarkyti visuomenės pagal tam tikrą planą ar schemą (1992: 86, 93). Alternatyva buvo postistoristinės istoriografijos metodologinis principas, kuris, Z. Norkaus teigimu, retai aiškiai formuluojamas, tačiau apibūrinamas kaip „aktualizmas – nuoroda pažinti praeitį per dabartį“, todėl „postistoristinė istoriografija yra modernistinė istoriografija, pažįstanti praeitį metodais, sąvokomis ir teorijomis, kuriose užkoduota modernybės socialinė ontologija“ (1996: 161). Minėtam autoriui antrina P. L. Bergeris, pabrėždamas, kad „sveikas protas klysta, manydamas, kad praeitis yra fiksuota, pastovi, nekintanti, priešingai nuolatiniam dabarties keitimuisi“. Neatsitiktinai praeitis apibūdinama kaip šiuolaikinėmis aktualijomis grįsta rekonstrukcija, nes „atsimindami praeitį, mes naujai kuriame ją remdamiesi savo dabartinėmis idėjomis: kas mums svarbu, o kas – ne“ (Berger 1995: 59).

Įvertinant straipsnyje aptariamą temą ištirtumo lietuviškoje istoriografijoje laipsnį, tyrimuose išlieka svarbūs du prioritetai: 1) rusų mažumos socialinės struktūros išgryninimas ir šios struktūros segmentų koegzistavimo tendencijų nustatymas; 2) rusų vaidmens Lietuvos visuomenės istoriniame socialiniame kontekste identifikavimas. Manytina, kad pastarųjų prioritetų įgyvendinimas perspektyvoje leistų sukonstruoti tikslesnį rusų mažumos socialinės sandaros aptariamam laikotarpiui modelį, taip pat padėtų nustatyti atskirų socialinių grupių individualios ir kolektyvinės adaptacijos praktiką bei visuomeninės raiškos Lietuvoje 1918–1940 m. ypatumus.

Straipsniu siekiama nubrėžti bazines gaires išsamesniems rusų mažumos visuomeninės padėties Lietuvoje 1918–1940 m. socialinių aspektų tyrimams perspektyvo-

je. Minėtos tematikos visapusiška analizė sunkiai išsitenka ribotos apimties straipsnio rėmuose, todėl autorius linkęs labiau teikti prioritetą konkrečių problemų analizei negu plataus turinio naratyviniam dėstymui. Tiriama mažiau istoriografijoje nušviesti veiksniai, kurie ženkliai nulėmė rusų mažumos socialinės struktūros ypatumus po Pirmojo pasaulinio karo, turėjo įtakos įvairių šios mažumos segmentų socialinės integracijos Lietuvos visuomenėje pobūdžiui. Neįtrauktos rusų švietimo problemos, kadangi pastarojo aspekto analizė dėl publikacijoms taikomų apimties apribojimų greičiausiai būtų pernelyg deklaratyvi. Pridurtina, kad šio straipsnio paskirtis pirmiausiai sietina su aptariamą temą aktualizavimu lietuviškoje istoriografijoje, tuo metu jos plėtotė ir išsamesni apibendrinimai greičiausiai būtų ateities studijų prioritetas.

ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

Periodinių leidinių (*Эхо, Вольная Литва, Новые Дни*) publikacijos yra vienas informatyviausių rusų mažumos visuomeninio gyvenimo peripetijas atspindinčių šaltinių. Kita vertus, materialinio išsilaikymo poreikis lėmė rusiškosios spaudos orientaciją ne į išimtinai rusų nacionalinių interesų nušvietimą, bet į platesnį žinių spektrą. Rusų raiškos spaudoje intensyvumas dažnai priklausė nuo inteligentų arba visuomeninių organizacijų narių asmeninės iniciatyvos, todėl rusiškoje periodikoje vyrauja laikinojoje šalies sostinėje gyvenusių rusų įvairios veiklos aktualijos, mažiau nušviečiant periferijos bendruomenių gyvenimą.

Pažymėtina, kad 1923 m. rugsėjo 17 d. pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenys daugiausiai atspindi vyravusias demografijos tendencijas, tačiau taip pat fiksavo įvairių etninių grupių raštingumo ir socialinio užimtumo rodiklius. Analogiškų duomenų apie XX a. 4-ojo dešimtmečio Lietuvos visuomenę stoka (kitas surašymas iki 1940 m. neįvykdytas) vis dėlto eliminuoja galimybę tiksliau identifikuoti per 10–15 įvykusius minėtų socialinių rodiklių pokyčius. Rusų visuomeninės veiklos pavienių aspektų (užimtumo valstybės tarnyboje) analizei buvo pravartūs *Lietuvos statistikos metraščio* (1928–1940) duomenys.

Etninių mažumų istorija Lietuvoje tapo mokslinių interesų objektu tik po 1990 metų, kai šalies akademinese institucijose susiklostė palankesnės sąlygos tyrinėti sovietmečiu uždraustą tematiką. Autorius nekeltų sau tikslo pateikti išsamią minėtos problematikos atspindžių lietuviškoje istoriografijoje analizės, todėl apsiriboja svarbesnių tyrimų krypčių ir publikacijų paminėjimu. Pažymėtina, kad per pastaruosius 15 metų pastarojoje srityje (galbūt išskyrus žydų atvejį) iniciatyva dažnai priklausė iš etninių mažumų kilusiems, todėl greičiausiai ir papildomos motyvacijos nestokojusiems mokslininkams (T. Bairašauskaitė, K. Firkavičiūtė, N. Kasatkina, P. Lavrinecas, G. Potašenko ir kt.), taip pat mažumų kultūros organizacijoms (pvz., Vilniaus Rusų kultūros centras). Akademiniame lygmenyje palaipsniui susiformavo skirtingus etninių mažumų istorijos aspektus tyrinėjančių lietuvių istorikų (L. Truska, S. Kaubrys, A. Morkūnaitė-Lazauskienė,

V. Sirutavičius ir kt.) grupė. Visgi išsamesni Lietuvos pilietinės visuomenės 1918–1940 m. modelio tyrimai (pvz., visuomenės etnosocialinė stratifikacija, socialinių grupių koegzistavimas ir pan.) – iš esmės neatverstas Lietuvos socialinės istorijos puslapis. Panašių tyrimų plėtotės būtinybę iš dalies atspindi kai kurių mokslo institucijų deklaruoti ilgalaikiai prioritetai (pvz., Lietuvos istorijos instituto 2001–2010 metų programa „Nedominuojančios bendruomenės Lietuvoje XIX a.–XX a. pirma pusė“).

Konstatuotina, jog solidžiausiai rusų mažumos Lietuvoje 1918–1940 m. visuomeninės padėties, ypač jos socialinių aspektų aktualizavimo intencija pasireiškė sociologinės krypties tyrimuose. Pastarieji sietini su N. Kasatkinos daktaro disertacija ir Lietuvos bei užsienio moksliniuose leidiniuose paskelbtais darbais, kuriuose išsamiausiai analizuotas inteligentijos adaptacijos procesas. Minėtiems tyrinėjimams neabejotinai prideda originalumo biografinio metodo pritaikymas, leidęs autorei ženkliai praplėsti tradicinės empirinės bazės ribas (Kasatkina 1996, 1997, 2001).

Daugumoje pasirodžiusių istorinių darbų įžvelgtina tendencija, jog rusų mažumos Lietuvoje 1918–1940 m. visuomeninės savirealizacijos ir socialinės padėties problematika fragmentiškai atspindi kitokios tematikos tyrimų kontekste. Pastaraisiais metais ypač produktyviai nagrinėta Lietuvoje tradiciškai rusiškais laikomų bažnyčių ir konfesinių grupių praeitis. Sentikystės istorijos, kultūros ir tradicijų analizės rezultatai atspindi gausioje G. Potašenko darbų serijoje (2001, 2003 ir kt.). Stačiatikių Bažnyčios veiklos įvairiais XX a. periodais ypatumai tyrinėjami A. Marcinkevičiaus ir S. Kaubrio monografijoje (2003), R. Laukaitytės studijoje (2003), minėtų autorių straipsniuose, į kraštotyra orientuoto G. Šlevio (2003, 2006), taip pat V. Serapino (elektroninė versija) veikaluose. Įvairūs rusų kultūrinio palikimo fragmentai (iš esmės per filologinių tyrimų prizmę), literatūros ir meno asmenybių biografinės apybraižos pateikiamos P. Lavrineco darbuose. Rusų kultūrinio gyvenimo ir visuomeninės veiklos pagrindinės gairės pateiktos V. Agafonovos (1994) bei A. Kovtun (2003) aprašomojo pobūdžio straipsniuose. Paminėtini Lietuvos ir kitų Baltijos šalių rusų visuomeninės integracijos ir kultūros problematikai skirti straipsnių rinkiniai (*Русские Прибалтики* (1997), *Русские в Лумбе* (2001), *Lietuvos tautinės mažumos: kultūros paveldas* (2001)), periodinis leidinys *Балтийский архив* (leidžiamą nuo 1996).

Konstatuotina, kad iki šiol lietuviškoje istoriografijoje stinga sintetinio istorinio veikalo, kuriame būtų išsamiai apibendrinti esminiai rusų mažumos Lietuvoje 1918–1940 m. vaidmens valstybės politiniame, ekonominiame, visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime aspektai. Šiuo požiūriu vertinga patirtis kaimyninių Baltijos valstybių, kuriose atliktos gana solidžios vietos rusų bendruomenių įvairios veiklos aptariamam laikotarpiui studijos, pasižyminčios plačiu nagrinėjamos problematikos spektru ir gausesne negu Lietuvoje publikacijų leidyba. Latvijoje išleista T. Feigmanės (2000) monografija, o Estijoje – S. Isakovo redaguotas darbas (2001) galbūt perspektyvoje pasitarnautų savotiškais orientyrais panašaus veikalo atsiradimui Lietuvoje.

RUSŲ MAŽUMA LIETUVOS VISUOMENĖS SOCIALINIAME KONTEKSTE

Rusų mažumos socialinės integracijos Lietuvos visuomenėje 1918–1940 m. svarbiausių tendencijų identifikacija būtų sunkiai atsietina nuo ši procesą sąlygojusiu veiksmų analizės. Šio tyrimo autorius išskirtų tris minėtų veiksmų tipus. Pirmajam priskirtini migraciniai procesai, įvairiais istoriniais laikotarpiais turėję įtakos rusų bendruomenės Lietuvoje kiekybinės ir socialinės sudėties bruožams. Antrojo tipo – politinių ir teisinių – veiksmų poveikis ženkliai atspindėjo daugumos Lietuvos gyventojų etninių grupių socialinėje raidoje 1918–1940 m., taip pat sąlygojo įvairių krašto visuomenės segmentų socialinės padėties pokyčius ir etnosocialinių grupių (ypač titulinės tautos ir etninių mažumų) tarpusavio santykių permainas. Trečiojo tipo veiksniai susiję su aptariamo laikotarpio rusų mažumos atstovų individualiais ir kolektyviniais gebėjimais bei motyvacija (arba šių savybių stoka) įsiliesti į Lietuvos visuomenės socialinį kontekstą. Toliau panagrinėkime kiekvieno tipo veiksmų turinį atskirai.

Vienas svarbiausių migracinių veiksmų, kurio pasekmės atspindėjo rusų etninės grupės Lietuvoje kiekybiniuose pokyčiuose, taip pat jos socialinės sandaros ir visuomeninės veiklos 1918–1940 m. pobūdį – Pirmojo pasaulinio karo pradžioje įvykusi Rusijos imperijos kariuomenės ir didelės dalies civilių gyventojų evakuacija iš lietuviškų (Kauno, Vilniaus, Suvalkų) gubernijų į centrinis Rusijos regionus. Pažymėtina, kad išsamesnių duomenų apie įvairių etninių grupių judėjimą Lietuvoje 1914–1918 m. trūkumas komplikuoja tikslesnių kiekybinių permainų rusų mažumoje minėtu laikotarpiu apibrėžimo galimybę. 1923 m. pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo (toliau – 1923 m. surašymo) metu šalyje (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) buvo užfiksuota 50460 rusų, kurie sudarė 2,49% visų valstybės gyventojų (Lietuvos gyventojai 1923; XXXIV). Palyginimui, 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, vien Kauno gubernijoje gyveno 72872 rusai, o jų nuošimtis siekė 4,72% (1897; X). L. Truskos apskaičiavimais, būsimos Lietuvos Respublikos teritorijoje, t. y. Kauno gubernijoje ir penkiose lietuviškose Suvalkų bei trijose Vilniaus gubernijos apskrityse, 1897 m. rusai sudarė 14,6% visų gyventojų (1996: 22). Pažymėtina, kad rusų kiekybinės permainos (greičiausiai dėl duomenų stokos) liko detalčiau neapibrėžtos ir viename naujausių Lietuvos gyventojų demografijos istorijos veikalų (Vaitekūnas 2006).

Abejotina, ar įmanoma tiksliai nustatyti, koku mastu minėtoji evakuacija atspindėjo ir Lietuvos gyventojų etnosocialinių grupių kiekybinės sudėties po Pirmojo pasaulinio karo statistikos išraiškose. Analizuojant rusų mažumos atvejį taip pat tenka apsiriboti labai apibendrintų tendencijų išryškinimu.

Jau amžininkai gausiausias kiekybines netektis rusų bendruomenėje siejo su didelės dalies valdininkijos, inteligentijos ir karininkijos išvykimu į Rusiją (Тыминский 1931: 2), tačiau tikėtina prielaida, kad panašias permainas patyrė ir kitos socialinės grupės. Pažymėtina, kad proporcinio pa-

siskirstymo požiūriu, kariuomenės ir biurokratijos atstovų evakuacija iš Lietuvos paryškino valstiečių sluoksnio vyravimo rusų mažumos gretose 1918–1940 m. tendenciją.

Kitas svarbus migracinis veiksnys – po 1917 m. Spalio perversmo ir 1918–1920 m. Rusijos pilietinio karo kilusi masinė rusų emigracija iš Sovietų Rusijos į įvairias Europos ir kitų žemynų valstybes. Lietuva daugumai šios kategorijos (baltųjų) emigrantų tapo laikinu prieglobsčiu pakeliui į stambesnius emigracijos centrus (pvz., Prancūzijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje). Pasilikusiųjų Lietuvoje kiekis greičiausiai menkai kompensavo minėtos evakuacijos sąlygotas netektis. Tikslus baltųjų emigrantų skaičius Lietuvoje po 1918 m. lietuviškoje istoriografijoje nėra apibrėžtas. Rusų kultūros istoriko A. Rajevo veikalas pateikiamas apytikris 5000 asmenų skaičius, tačiau jis labiau hipotetinis, neargumentuotas tyrimų išvadomis (Paev 1994: 261). Be to, minėtos kategorijos emigrantai gyvenamosios vietos sėslumo požiūriu buvo vienas nepastoviausių rusų bendruomenės Lietuvoje segmentų, todėl neatmestina prielaida, jog ir jų skaičius iki 1940 metų greičiausiai kito pakankamai dinamiškai.

Istorinių migracinių procesų įtakos svarbą rusų bendruomenės Lietuvoje formavimuisi savo darbuose pabrėžė N. Kasatkina, išskyrusi iš viso keturis rusų migracijos į Lietuvą srautus: 1) į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę iki XVII a.; 2) sentikių XVII a.; 3) kolonistų XIX a. ir 4) porevoliucinį (arba baltosios emigracijos) po 1917 m. (1997: 60–61). Nors pastarasis suskirstymas greičiausiai sąlyginis ir diskutuotinas, tačiau svarbiau konstatuoti, kad autorei pavyko aktualizuoti lietuviškoje istoriografijoje rusų mažumos narių sudėties heterogeniškumo aspektą. Neatsitiktinai tyrinėjant rusų bendruomenės socialinės integracijos aspektus vertėtų atsižvelgti, kad minėti imigrantai skyrėsi atvykimo į Lietuvą motyvacija, išsilavinimo ir profesinio pasirengimo bei pilietinės savimonės lygiu, materialine padėtimi ir pan. N. Kasatkinos teigimu, migracijos motyvacija ir individų vertybinės nuostatos šalies atžvilgiu gerokai dažniau negu krašte pragyvento laiko trukmė lėmė rusų politinio ir pilietinio lojalumo laipsnį. Dėl šios priežasties XIX amžiaus migrantų ir jų palikuonių gretose buvo plačiai išsaknijęs Lietuvos kaip „buvusios imperijos provincijos“ įvaizdis, tuo metu tarp porevoliucinio srauto atstovų vyravo Lietuvos kaip savarakiškos valstybės suvokimas (Kasatkina 1997: 62). Dėl pastarosios diferenciacijos rusų socialinės padėties Lietuvos visuomenės kontekste 1918–1940 m. perspektyva labai priklausė ir nuo šios etninės grupės narių pilietinės konsolidacijos gebėjimų.

Lietuvos valstybingumas ir su jo įtvirtinimu susijusios valstybės politinės santvarkos ir visuomenės socialinės struktūros permainos tapo svarbiu politinio-teisinio pobūdžio veiksmu, kartu ir savotišku savirealizacijos iššūkiu, įvairių sluoksnių rusams. Pažymėtina, kad rusai buvo viena iš dviejų Lietuvos etninių grupių (kita – lietuviai), patyrusių po Pirmojo pasaulinio karo itin radikalias visuomeninės padėties metamorfozes. Jų esmę atspindėjo lietuvių virsmas tituline tauta, o rusų (ne savo valia) – tapsmas tik viena iš daugelio lygiateisių šalies etninių

mažumų. Pastarasis faktas bylojo apie prarastą privilegijuotą socialinį statusą, kurį iki karo sąlygojo Rusijos imperijos vyriausybės tautinės politikos vadinamame Šiaurės Vakarų krašte prioritetai. Šiuo požiūriu kitoms krašto etninėms mažumoms Lietuvos valstybingumo įtvirtinimas reiškė nuosaikesnius jų visuomeninio vaidmens pokyčius. Tuo metu rusai jautriau išgyveno politinio ir socialinio identiteto paieškos etapą, daliai jų kilo pilietinės savivokos naujame visuomeniniame kontekste (balansuojant ties „savo“ ir „svetimkūnio“ jausenos riba) dilema. Nuotaikų permainingumą taikliai apibūdino A. Timinskis, išvelgęs rusų padėtyje likimo ironijos išdaigą: jie pasitraukė atrodę „į tolimą ir kartu artimą protėvynę, o grįžo į gimtąsias vietas, kurios tapo lyg ir svetimomis“ (1931: 2). 1921 m. Lietuvos rusiškoje spaudoje pripažinta, jog „ne visų tautybių gyventojai iš karto susitaikė su Lietuvos valstybingumo idėja, taip pat ir rusai negalėjo lengva širdimi pripažinti įvykusių permainų“, bet palaipsniui „priešiški valstybingumui elementai, kiekvienas dėl skirtingų motyvų, pakeitė savo pažiūras, taigi ir rusai priėjo išvadą, kad laisva Lietuva yra svarbus Rytų Europos politinio gyvenimo faktorius, su kuriuo reikia skaitytis“ (*Вольная Лумба* 08 06 1921).

Pamatinių etninių mažumų teisių užtikrinimui palankiomis aplinkybėmis tapo Lietuvos vyriausybės orientacija į demokratinių vertybių visuomenėje sklaidą, Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai ir Konstitucijos nuostatos. Praktinis įvairių deklaracijų ir nuostatų įgyvendinimas (ypač po 1926 m. perversmo) buvo greičiausiai sudėtingesnis procesas, todėl vertinant rusų mažumos teisinės padėties Lietuvoje aspektus vertėtų atsižvelgti ir į pastarąjį faktorių. Teisinių kolizijų analizę galbūt palikime teisės istorikų kompetencijai (Ruželytė 1993), o šiame straipsnyje apsiribokime svarbesnių dokumentų apžvalga, akcentuodami tik jų principinę svarbą etnosocialinių procesų kontekste.

Pažymėtina, kad tarptautinės politikos lygmenyje įsipareigojimai tautinių mažumų teisių apsaugos srityje tapo valstybių priėmimo į Tautų Sąjungą sąlyga. Analogiški Lietuvos įsipareigojimai atsispindėjo 1922 m. gegužės 12 d. vyriausybės priimtoje deklaracijoje (Поращенко 2001: 46–47). Pastarojo dokumento atsiradimas turėjo įtakos ir nacionalinių teisės aktų turiniui. Etninių mažumų teisės (§§ 73 ir 74)¹ buvo reglamentuotos 1922 m. rugpjūčio 1 d. Konstitucijoje.

¹ Paragrafų turinys:

§ 73. Tautinės piliečių mažumos, kurios sudaro žymią piliečių dalį, turi teisės įstatymų ribose autonomingai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus – liaudies švietimą, labdarybę, savitarpinę pagalbą – ir šiems reikalams vesti įstatyme nurodyta tvarka renka atstovaujamus organus.

§ 74. Minėtos 73§ tautinės mažumos turi teisės, eidamos tam tikrais įstatymais, apkrauti savo narius mokesniais tautinės kultūros reikalams ir naudoti teisėgalią dalimi sumų, kurios valstybės ir savivaldybių yra skiriamos švietimo ir labdarybės reikalams, jei šių reikalų netenkina bendros valstybės ir savivaldybių įstaigos (*Lietuvos valstybės konstitucijos* 2001: 30).

Išlikusių šaltinių analizės duomenys liudytų, kad rusų bendruomenei atstovavusios Rusų piliečių demokratinės sąjungos nariai tikėjosi „platesnio“ mažumų teisių reglamentavimo negu buvo įtvirtinta Konstitucijos galutinės redakcijos nuostatose. Pvz., 1922 m. kovą pateiktame Seimui projekte siūlyta steigti „tautinių reikalų“ ministeriją, išreikštas pageidavimas pripažinti etninėms mažumoms teisę „laisvai vartoti savo kalbas“ valstybės institucijų darbe (pvz., parlamente, savivaldybėse) ir visuomeninės raiškos sferose (viešuose susirinkimuose, skelbimuose, iškabose ir pan.). Galiausiai apeliuota ir į galimybę regionuose, kuriuose mažumų atstovai sudarė ženkliai gyventojų dalį, teikti raštiškus prašymus vietos savivaldybių institucijoms savo kalbomis su vertimu į lietuvių kalbą (*Эхо* 29 03 1922). Ypač aštriai minėtų paragrafų turinį kritikavo A. Timinskis, teigęs, jog juose pateiktos formuluotės buvo pernelyg „neapibrėžtos, nevienareikšmės ir netikslios“, todėl mažėjo garantijų, jog bus nuosekliai laikomasi Lietuvos vyriausybės priimtų įsipareigojimų Tautų Sąjungai. Anot minėto autoriaus, „priimta redakcija nesuteikia postūmio tautinių mažumų autonomijai, nes nepaisant skelbiamos visų piliečių lygybės prieš įstatymą, prilygina jas [tautines mažumas – A. M.] privačioms organizacijoms greta oficialaus, valstybinio lietuvių daugumos statuso“ (*Эхо Литвы* 16 08 1922).

Nors Lietuvos vyriausybė neatsižvelgė į Rusų piliečių demokratinės sąjungos atstovų siūlymus, manytina, kad Konstitucijos 73 ir 74-ojo paragrafų nuostatos sudarė esmines prielaidas etninių mažumų visuomeninės saviraiškos plėtoje ir kultūrinės autonomijos įgyvendinimui. Be to, pasinaudojimas konstitucinėmis teisėmis priklausė nuo etninių mažumų narių iniciatyvos ir motyvacijos. Pažymėtina, kad 1938 m. Konstitucijoje apskritai neliko etninių mažumų teises deklaruojančių paragrafų (*Lietuvos valstybės konstitucijos* 2001).

Vienas reikšmingesnių rusų mažumos socialinei raiškai buvo Lietuvos pilietybės įstatymas, kurio 1919 m. sausio 16 d. redakcijoje iš esmės buvo eliminuota galimybė įgyti pilietybę buvusių Rusijos imperijos valstybinių institucijų tarnautojams (*Laikinosios vyriausybės žinios* 1919 01 16). Kita vertus, pilietybės įgijimo problema buvo aktuali ir daugumai emigrantų, nesusijusių kilmės ar nuosavybės ryšiais su Lietuva. Vertėtų taip pat paminėti 1922 m. Žemės reformos įstatymą, kurio įgyvendinimas gerokai susilpnino įvairių sluoksnių rusų žemės savininkų pozicijas Lietuvos agrariniame sektoriuje. Spėtina, jog didžiausių žemės plotų neteko buvę valdininkai, stambūs dvarininkai (Zubovai, Naryškinai ir kt.), aukšto rango karininkai, tačiau jų materialinei gerovei minėtų valdų nusavinimas greičiausiai turėjo įtakos mažiau negu menkesnių sklypų praradimas – žemesnių socialinių sluoksnių (pirmiausiai valstiečių kolonistų ir jų palikuonių) kasdienei buičiai. Jautriai minėtą reformą išgyvenusius rusų bendruomenės segmentų kategorijai priskirtina stačiatikių dvasininkija. Rusijos imperijos laikais daugumoje parapijų (dažnai katalikų nuosavybės sąskaita) susikūrė savotiški ūkiniai kompleksai.

Jų eksploatavimas sudarė svarbią šventikų pajamų dalį, todėl minėtos rūšies nekilnojamojo turto netektis ženkliai pablogino daugumos dvasininkų ir jų šeimų materialinę padėtį (plačiau: Marcinkevičius, Kaubrys 2003; Laukaitytė 2003).

Konstatuotina, kad aptartų politinių ir teisinių veiksmų kontekste palaipsniui kito rusų bendruomenės socialinės sandaros bruožai. Įvairūs šios mažumos segmentai juos ištikusias permainas priėmė skirtingai, o tai iš esmės nulėmė nevienodą jų socialinės integracijos Lietuvos visuomenėje intenciją ir lygį. Atliekant išsamesnę pastarojo reiškinio analizę, autoriui atrodytų tikslinga atkreipti dėmesį į rusų mažumos socialinės sandaros 1918–1940 m. bruožus, išskirti esmingesnius rusų užimtumo įvairiose darbinės veiklos sferose požymius ir integracijos sėkmės / nesėkmės faktorius.

1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenys tik bendrais bruožais atspindi etninių grupių socialinio užimtumo pobūdį, todėl jais remiantis – įmanomas labai apibendrintas rusų socialinės sandaros vaizdas. Faktas, jog apie 82% rusų gyveno kaime, 15% – miestuose ir 3% – miesteliuose, pagrindžia vyravusio užimtumo žemės ūkyje tendenciją. Žemdirbiai sudarė 78% visų „savarankiai gyvenusiųjų“ rusų bendruomenės narių. Pramonės sektoriuje darbavosi 8%, valstybinėje ir visuomeninėje tarnyboje – 3%, transporte ir prekyboje – po 1%, „kitose srityse“ – 9% rusų. Minėtuose sektoriuose iš viso buvo priskaičiuojami 33676 darbuotojai, kurie surašymo duomenyse pagal darbinį statusą suskirstyti į 4 kategorijas: šeimininkai – 8513 (28,7%), dirbantys šeimos nariai – 16468 (55,5%), tarnautojai – 1099 (3,7%), darbininkai – 7596 (25,6%) (Lietuvos gyventojai 1923; X, XXXVII, taip pat žr. lentelę).

Atsižvelgiant į Lietuvos visuomenės kontekstą, rusų atstovų nuošimtis žemės ūkyje, transporto bei valstybinės ir visuomeninės tarnybos sferose iš esmės mažai skyrėsi nuo analogiškų kitų etninių mažumų (išskyrus žemą žydų nuošimtį žemės ūkyje – 6%) rodiklių. Silpnės rusų socialinio užimtumo pozicijos išryškėjo pramonėje (juos lenkė žydai (22%), vokiečiai (17%) ir latviai (9%)) ir prekyboje (akivaizdžiai kitų atžvilgiu vyravo žydai – 30%).

Lyginant pastaruosius statistikos rodiklius su 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis labiausiai pažymėtini radikalūs rusų užimtumo valstybės tarnyboje pokyčiai. XIX a. pabaigoje vis dar egzistavusioje luominėje visuomenėje išsiskyrė politinio elito sluoksnis, kuriam priklausė carinės administracijos pareigūnai, dvarininkai ir aukšto rango karininkai. Minėto surašymo metu dauguma jų buvo įtraukti į kilmingųjų luomą. Pvz., 1897 m. vien Kauno gubernijoje asmeninės bajorijos ir valdininkų (įskaitant šeimos narius) kategorijai priklausė 2563 asmenys (arba 37,49% visų kategorijos atstovų), paveldimajai bajorijai – 4418 (atitinkamai 4,46%) (1897: 208–209).

Nepriklausomoje Lietuvoje politinės lyderystės prerogatyva atiteko titulinės tautos atstovams, todėl rusų (ir kitų etninių mažumų) įsidarbinimo valstybinėje tarnybo-

Lentelė. Rusai pagal socialinio užimtumo sritis (1923 m.)

Užimtumo sritis	Šeimininkai		Dirbantys šeimos nariai		Tarnautojai		Darbininkai		Iš viso
	vyrų	moterų	vyrų	moterų	vyrų	moterų	vyrų	moterų	
Žemės ūkis	5471	972	4706	10772	15	1	2429	2070	26436
Pramonė	465	48	229	227	25	7	1254	280	2535
Transportas ir susisiekimas	23	0	4	0	94	20	192	21	354
Prekyba	66	27	4	17	54	18	66	19	271
Valstybinė ir visuomeninė tarnyba	95	39	0	0	741	118	63	21	1077
Kiti pragyvenimo šaltiniai	65	1242	22	487	5	1	527	654	3003
Iš viso	6185	2328	4965	11503	934	165	4531	3065	33676
Iš viso (%)	72,65	27,35	30,15	69,85	84,99	15,01	59,65	40,35	100,00
Vyrų ir moterų	8513		16468		1099		7596		33676

Pastaba. Surašymo metu į šią statistiką įtraukti „savarankiai gyvenantieji“. „Nesavarankiai gyvenančių“ rusų Lietuvoje buvo 16757 asmenys, o gyvenančių iš nenustatytų pragyvenimo šaltinių – 27.

Šaltinis: Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 metų rugsėjo 17 dienos surašymo duomenys, p. 295.

je galimybės buvo ribotos. Atlikta išlikusių statistikos duomenų analizė leistų išsamiau apibendrinti tik 4-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje (t. y. po 1926 m. perversmo) rusų užimtumo valstybės tarnyboje bruožus. Įvairaus rango ir veiklos sričių rusų kilmės tarnautojai dirbo visų Lietuvos Respublikos ministerijų sistemoje. Minėtų valstybės institucijų centriniame aparate rusų skaičius buvo menkas (iš esmės – vienetai), dauguma darbavosi ministerijoms pavaldžioje žemesnio lygio valdžios ir visuomeninėse įstaigose, kuriose 1934 m. užfiksuoti 404 „rusų, baltarusių ir ukrainiečių“ kategorijos² atstovai, sudarę 1,04% visų darbuotojų. Panašūs rusų ir gerokai gausesnių žydų ir vokiečių bendruomenių atstovų skaičiaus rodikliai (atitinkamai 1,20 ir 0,98%) liudytų, kad limituoto vaidmens Lietuvos valstybės tarnyboje bruožas buvo būdingas visoms etninėms mažumoms. Daugiausiai minėtos slavų tautų kategorijos atstovų dirbo susisiekimo ministerijai pavaldžioje įstaigose – 156 (direkcijs – kelių ir statybų, mašinų, eksploatacijos, plentų ir vandens kelių bei paštu valdyboje), švietimo ministerijos sistemoje (aukštesniosiose ir vidurinėse mokyklose, Valstybės teatre, Kauno universitete) – 65, žemės ūkio – 56 (miškų ir žemės tvarkymo departamentuose), teisingumo – 36 (apygardų ir apylinkių teismuose, kalėjimuose). Specifiškesnio pobūdžio Krašto apsaugos ministerijos struktūrose darbavosi 37 minėtų tautybių pareigūnai, iš jų 8 dirbo vyriausiojo štabe ir karo intendantūroje, 20 – kariniuose daliniuose ir 9 – karo ligoninėje (*Lietuvos statistikos metraštis* 1935: 306–307). A. Gaigalaitės teigimu, kariuomenėje tarnavo iš Lietu-

vos kilę rusų karininkai ir rusų emigrantai, tarp kurių pasitaikė keletas Sovietų Rusijos užverbuotų šnipų, tačiau kiti buvo lojalūs valstybei savo amato profesionalai (2002: 2). Paminėtina, kad 1925 m. Lietuvos kariuomenėje tarnavo 15 rusų karininkų, 1934 m. – 8 (Vaičėnė 2003: 36).

Tarnyba valstybės institucijose buvo susijusi su santykinai aukštais išsilavinimo ir profesinės kvalifikacijos kriterijais, todėl paprastai pareigas šioje užimtumo sferoje užėmė inteligentijos atstovai. Ryškiausiai atsiskleidė porevoliucinės emigrantų bangos inteligentai, palikę ženklų pėdsaką Lietuvos kultūros ir mokslo raidoje. Baltarusių veikėjas J. Voronko dar 1921 m. įžvelgė emigrantų kūrybinį potencialą ir siejo jo panaudojimo perspektyvą su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijomis: „viena iš nepriklausomos Lietuvos savybių turėtų būti prieglobsčio suteikimas emigrantams iš rytų, nepaisant jų pažiūrų ir tautybės skirtumų [...] Galbūt su pabėgėliais ateis kiti kurbiskiai ir kiti fiodorovai. Lietuvos gerovės labai taip ir turėtų būti“ (*Вольная Литва* 11 06 1921). Iš tiesų, L. Karsavino arba M. Dobužinskio asmenybės turbūt geriausiai iliustruotų savosios epochos „kurbiskio“ arba „fiodorovo“ įvaizdį. Porevoliucinio migracinio srauto inteligentų vaidmuo yra išsamiai atskleistas lietuviškoje istoriografijoje, todėl šio tyrimo kontekste plačiau nenagrinėjamas.

Kitų rusų bendruomenės socialinių grupių veiklos rezultatai neigavo panašaus viešo atgarsio kaip inteligentijos, todėl šios veiklos tyrinėjimas ir įvertinimas išlieka komplikotas. Viena tokių „nematomų“ grupių būtų rusų proletariatas, kuris neišsiskyrė savitais bruožais Lietuvos miestų pramoninės raidos kontekste. 1923 m. surašymas fiksavo, jog rusai sudarė apie 3% visų Lietuvos darbininkų. Šiam socialiniam sluoksniui priklausė ir vietinės kilmės, ir su pabėgėlių ešelonais iš Sovietų Rusijos atvykę rusai. Pastarųjų gretose paprastai vyravo materialiai

² 1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 43 ukrainiečiai, todėl mažai tikėtina, kad šioje kategorijoje jie sudarė ženklėnę dalį. Didesnė tikimybė, kad tarp šių tarnautojų buvo baltarusių, kadangi pastarųjų 1923 m. priskaičiuota 4421 (Lietuvos gyventojai 1923; XXXIV).

nepasiturintys asmenys (Эхо 29 12 1921). Rusiškos spaudos duomenimis, be amatininkų ir meistrų rusų proletariato gretose buvo priskaičiuojama apie 500 savininkų ir 1500 darbininkų (Эхо 29 08 1926). Sudėtinga spręsti apie jų integracijos Lietuvos visuomeniniame kontekste laipsnį, tačiau sunki šio socialinio sluoksnio atstovų materialinė būklė atrodo neskatino jų simpatijų, pavyzdžiui, radikalias socialines permainas propagavusiai Lietuvos komunistų partijai (LKP). R. Valkausko duomenimis, 1921 m. LKP Kauno rajono komiteto sekretorius informavo LKP Centrinį Biurą, kad 99% emigravusių iš Sovietų Rusijos į Lietuvą darbininkų buvo juodašimtininkai, su kuriais partija neketino bendradarbiauti (1992: 49). Pridurtina, kad darbininkų užimtumo problemomis rūpinosi 1926 m. įkurtas Rusų emigrantų susivienijimas, kuris įsteigė remonto ir statybos dirbtuves, teikė amatininkams pašalpas darbinio inventoriaus įsigijimui ir pan. (Новые дни 11 04 1936).

Negausių statistikos duomenų sugretinimas leistų autoriui kelti prielaidą, kad rusų prekybininkų įtaka nepriklausomoje Lietuvoje buvo menkesnė negu iki Pirmojo pasaulinio karo egzistavusiose lietuviškose gubernijose. R. Vėbros teigimu, XIX a. pabaigoje rusų (ir baltarusių) kilmės prekybininkai vien „lietuviškiausioje“ Kauno gubernijoje sudarė 5% šio sluoksnio atstovų (1990: 120), tačiau 1923 m. Lietuvoje minėtas rodiklis siekė 1% (Lietuvos gyventojai 1923: LX). Sprendžiant iš rusiškos spaudos publikacijos, rusų bendruomenės gretose vyravo smulkūs prekybininkai, kurie išlaikė apie 90 įmonių (Эхо 29 08 1926).

Dideles kiekybinės ir visuomeninės padėties transformacijas patyrusių socialinių grupių kategorijai priskirtina stačiatikių dvasininkija. Rusijos imperijos vyriausybės pastangomis lietuviškose gubernijose buvo suformuotas gausus (lyginant su katalikų kunigų skaičiumi) stačiatikių šventikų sluoksnis, kuris naudojosi įvairiomis ekonominio pobūdžio privilegijomis. Dauguma jų išnyko Rusijos politinių įvykių verpetuose, dalis negavo Lietuvos valdžios institucijų leidimo atvykti į Lietuvą kaip politiškai nepatikimi, t. y. senojo režimo parankiniai (arba tuometine terminologija – „negeistinas gaivalas“). Pažymėtina, kad trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje nesant stačiatikių dvasininkų parengimo įstaigos, kadru stoka buvo kompensuojama išventinant kitų socialinių grupių atstovus, dažniausiai buvusius mokytojus, tačiau pasitaikė ir atsargos generolas (Marcinkevičius, Kaubrys 2003: 190–191).

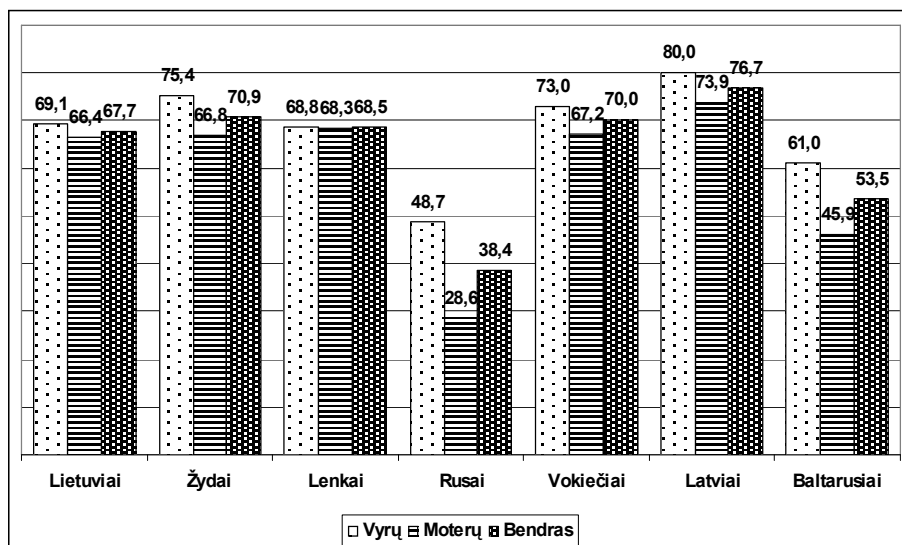
Svarbiausiais rusų prisitaikymo Lietuvos visuomenėje faktoriais tapo valstybinės kalbos vartojimas, profesinės kvalifikacijos ir raštingumo lygis. Kaime minėtų faktorių svarba buvo mažesnė, nors lietuvių kalbos žinojimas (arba nežinojimas) greičiausiai lėmė rusų santykių su lietuviais pobūdį, taip pat integracijos visuomenėje pobūdį. Savo ruožtu miestuose valstybinė kalbos žinojimas ir profesinės kvalifikacijos lygis palaipsniui tapo būtinomis rusų socialinės adaptacijos ir individualios karjeros sėkmės (arba nesėkmės) sąlygomis. Labiausiai šiomis sąlygomis buvo suinteresuoti inteligentai ir įvairių

valstybinių įstaigų tarnautojai, kuriems teko konkuruoti darbo rinkoje ir tik aukštas išsilavinimo lygis tapo išsilaukimo lietuviškoje aplinkoje sąlyga. Chrestomatinis lietuvių kalbos mokėjimo ir integracinės sėkmės pavyzdys – L. Karsavinas. Jo žmona Lidija 1936 m. liepos 20 d. laiške dukrai Irinai džiaugėsi, kad „savo paskaitomis ir lietuvių kalbos žiniomis tėtis turėjo didžiulį pasisekimą mokytojų kursuose. Mokytojai liko labai patenkinti“ (Архив Л. П. Карсавина 2002: 28). Aptariamų faktorių svarbą iš dalies vaizdžiai liudija P. Veriovkino reakcija į 1937 m. įvykusį jo perrinkimą „Pienocentro“ revizinės komisijos nariu. Laiške žmonai P. Veriovinas neslėpė susijaudinimo, jog slaptame balsavime jo kandidatūrą palaikė 40 iš 42 susirinkimo dalyvių, „nežiūrint į tai, kad aš ne lietuvis ir net neįvaldęs lietuvių kalbos“ (Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius, f. 19–149, l. 16).

Visgi dėl patikimų šaltinių stokos sudėtingiau spręsti, kokio lygio lietuvių kalbos žiniomis pasižymėjo statistinis rusų bendruomenės narys Lietuvos periferijoje. Pvz., valstybės oficioze retkarčiais prasiverždavo nepasitenkinimo rusais nuotaikos, tačiau jų raiška spaudoje netapo sisteminė. P. Ruseckas dienraštyje *Lietuva* nuogaštavo, kad Alytuje „maža saujelė rusų, kurių tarpe nemažai tikrų Didžiojo karo laikų atėjūnų ir emigrantų, dvasiškai laiko pavergusi daugybę lietuvių, nes tie lietuviai savo kalbą vergiškai lenkia prieš rusų kalbą, taigi ir rusus“ (Ruseckas 1925). 1931 m. *Lietuvos Aide* piktintasi „užsilikusia“ rusifikacijos ląstele Kulautuvoje, kai rusų kilmės tarnaitė neaptarnavo lietuvių klientų valstybine kalba (*Lietuvos Aidas* 1931 06 02).

Profesinis pasirėngimas leido atsiskleisti rusų bendruomenės atstovams įvairiose veiklos sferose, tačiau dažniausiai – individualių pastangų dėka. Pvz., kinematografininkas, operatorius F. Dunajevs tapo vienu lietuviškosios dokumentinės kronikos pradininkų, taip pat buvo įtrauktas į Lietuvos išradėjų sąrašą. 1933 m. balandžio 22 d. užpatentuotas jo išradimas – „Kino užrašų ir reklamų gaminimo būdas, jų montavimas ir prietaisai tiems užrašams projektuoti (rodyti) ekrane“ (Lietuvos išradėjų patentų sąrašas). Plačiais ryšiais besinaudojęs rusų kilmės aviacijos generolas J. Kraucevičius, išleistas į atsargą, nuo 1929 metų dirbo Čekoslovakijos „Škodos“ firmos atstovu Lietuvoje. Jo socialinės padėties sėkmę liudijo pastatytas namas Kaune K. Donelaičio gatvėje, vila Palangoje ir pan. (Surgailis 1992: 119).

Pažymėtina, kad minėti pavyzdžiai neatspindėjo daugumos rusų bendruomenės narių išsilavinimo vidurkio. Vienas svarbiausių dalies rusų socialinės integracijos nesėkmės faktorių buvo žemiausi tarp visų krašto etninių grupių raštingumo rodikliai. 1923 m. surašymo duomenys byloja, jog tik 38,4% vyresni negu 10 metų rusai buvo raštingi. Pastarasis rodiklis viršijo šalies vidurkį didžiuosiuose miestuose (Kaune – 69,0%, Šiauliuose – 64,1%, Panevėžyje – 52,4%, Ukmergėje – 59,5%) ir dviejose Suvalkijos regiono apskrityse (Vilkaviškio – 68,0%, Marijampolės – 64,4%). Žemiausias tarp rusų raštingumo lygis buvo užfiksuotas sentikių gausiai gyve-

Pav. Lietuvos etninės grupės pagal raštingumą 1923 m. (%)

Šaltinis: Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 metų rugsėjo 17 dienos surašymo duomenys, p. L.

namose Rokiškio ir Zarasų apskrityse, kur ženkliai atsilikta nuo minėto bendro vidurkio – atitinkamai tik 27,0 ir 24,0% mokančių skaityti bei rašyti (*apskaičiuota pagal Lietuvos gyventojai 1923; 124–131*). Daugumos kitų šalies etninių grupių analogiški rodikliai buvo beveik dvigubai aukštesni: latvių – 76,7%, žydų – 70,9%, vokiečių – 70,0%, lietuvių – 67,7%, lenkų – 68,5%. Pastebėtina, kad rusų bendruomenės vyrų raštingumas ženkliai viršijo moterų – atitinkamai 48,7 ir 28,6%, tačiau daugumoje kitų Lietuvos etninių grupių (išskyrus baltarusius, kurie šiuo požiūriu buvo artimesni rusams) atotrūkis tarp abiejų lyčių analogiškų rodiklių paprastai neviršijo 10% (žr. pav.).

Konstatuotina, kad šiame skyriuje atlikta rusų mažumos socialinę padėtį 1918–1940 m. sąlygojusiu veiksmų ir faktorių analizė prilygintina gairių būsimiems tyrimams nužymėjimui. Rusų vaidmens Lietuvos integraliojoje socialinėje istorijoje įvairiapusiškumo identifikacijai būtina minėtos analizės plėtotė.

IŠVADOS

Rusų mažumos visuomeninės padėties 1918–1940 m. socialinių aspektų analizės rezultatai apibendrintini trijų tipų – migracinių, politinių-teisinių ir integracinių – veiksmų fone. Migraciniai veiksniai turėjo įtakos rusų bendruomenės heterogeniškumo tendencijai. Pastaroji sąlygojo rusų migrantų pilietinio lojalumo, jų tapatinimosi su Lietuvos valstybe skirtumus, kurie lėmė atskirų segmentų integracijos krašto visuomenėje turinį. Politiniai ir teisiniai veiksniai labiau sietini su rusų socialinio statuso transformacijomis, kurių svarbiausia pasekmė – jų virsmas etnine mažuma buvusios Rusijos imperijos provincijoje. Pastebėtina, kad Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo pasekmės ryškiausiai atsispindėjo rusų etninės grupės teisinio statuso, visuomeninio vaidmens ir materialinės padėties pokyčiuose. Nors šalies konstitucinės nuostatos sudarė palankias prielaidas etninių (tautinių) mažumų kultūrinės sa-

vivaldos plėtotei, tačiau rusų pilietinių įgūdžių stoka komplikavo jų gebėjimą pasinaudoti valstybės etninėms mažumoms pripažintomis teisėmis. Trečiojo tipo veiksniai turėjo įtakos rusų mažumos socialinei integracijai, kurios svarbiausiais faktoriais tapo profesinis pasirengimas, išsilavinimo, valstybinės kalbos žinojimo bei raštingumo lygis, taip pat santykinai prastesnė ekonominė situacija, iš dalies nulėmta emigracijos iš Sovietų Rusijos pasekmių. Dėl pastarųjų faktorių inteligentijos išsilejimas į Lietuvos visuomenės socialinį kontekstą buvo efektyvesnis negu likusių sociali-

nių grupių, kurios dažniausiai stokojo pilietinei visuomenei būdingos veiklos įpročių ir materialinių išteklių. Pastebėtina, kad vienas būdingiausių rusų integracijos nesėkmės priežasčių buvo žemiausias tarp Lietuvos etninių grupių raštingumo lygis.

Gauta 2006 10 31

Parengta 2006 11 30

Literatūra

- Berger, P. L. 1995. *Sociologija*. Vilnius: Litterae universitatis.
- Bumblauskas, A. 2006. „Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos* 17: 9–26.
- Gaigalaitė, A. 2002. „Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1940 metais“, <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/09/09/kar.html>, žiūrėta 2006 m. liepos 28 d.
- Kasatkina, N. 2001. „Biografinio metodo taikymo galimybės Pirmosios Lietuvos Respublikos rusų inteligentijos tyrime“, *Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы*: 7–22.
- Kasatkina, N. 1996. „Rusai Lietuvos valstybėje: etninio identiteto istorinė perspektyva“, *Paribio Lietuva: Sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža* (sudarė R. Grigas). Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Kaubrys, S. 2002. *National Minorities in Lithuania: An Outline*. Vilnius: Vaga.
- Laukaitytė, R. 2003. *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Lietuvos išradėjų patentų sąrašas, <http://www.tb.lt/PIC/Fondas/LIPS.htm>, žiūrėta 2006 m. liepos 31 d.
- Lietuvos tautinės mažumos: kultūros paveldas*. 2001. Vilnius: Kronta.
- Marcinkevičius, A.; Kaubrys, S. 2003. *Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 1918–1939 m.* Vilnius: Vaga.

11. Norkus, Z. 1996. *Istorika*. Vilnius: Taura.
12. Poperis, K. R. 1992. *Istoricizmo skurdas*. Vilnius: Mintis.
13. Ruželytė, O. 1993. „Tautinių mažumų teisės Lietuvos Respublikoje“, *Lietuvos Rytai*. Vilnius: Valst. leidybos centras.
14. Surgailis, G. 1992. *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius: Mintis.
15. Vaičenonis, J. 2003. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Ver-sus Aureus.
16. Vaitekūnas, S. 2006. *Lietuvos gyventojai: Per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
17. Valkauskas, R. 1992. „Lietuvos tautinės mažumos LKP politikoje 1919–1926 m.“, *Lietuvos istorijos studijos* 1: 36–55.
18. Vėbra, R. 1990. *Lietuvos visuomenė XIX a. antroje pusėje: Socialinės struktūros bruožai*. Vilnius: Moksas.
19. Агафонова, В. 1994. *Русская культура в Литве 1920–1940 гг.* Вильнюс. 9: 151–158.
20. Касаткина, Н. 1997. „Особенности национальной идентификации русской интеллигенции Литвы в межвоенный период“, в кн. *Русские Прибалтики: механизм интеграций (до 1940 г.)* (сост. Т. Ясинская): 48–66.
21. Потащенко, Г. 2001. „Русские Литвы в 1918–1940 гг.: государство, Старообрядческая церковь, лояльность староверов“, в кн. *Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы*. (гл. ред. А. Ковтун). Каунас: VDU I-kl. 32–47.
22. Потащенко, Г. 2003. „Русские староверы Польши и Литвы в 1920–1930-х гг. (по материалам старообрядческой печати)“, *Балтийский архив. Русская культура в Прибалтике*. Вильнюс. 7: 60–84.
23. Раев, А. 1994. *Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции 1919–1939*. Москва: Прогресс-Академия.
24. *Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы*. 2001. Каунас: VDU I-kl.
25. *Русские Прибалтики: механизм интеграций (до 1940 г.)* (сост. Т. Ясинская). 1997. Вильнюс: Русский культурный центр.
26. *Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918–1940)* (под ред. С. Г. Исакова). 2001. Тарту: Крипта.
27. Серапинас, В. „Православная Церковь в Литве в межвоенный период (1918–1939 гг.)“, www.orthodoxy.lt/index.php/where.history, žiūrėta 2006 m. rugsėjo 22 d.
28. Тыминский, А. 1931. „Русская общественная жизнь в Литве“, *Русский календарь на 1932 год*. Каунас.
29. Фейгмане, Т. 2000. *Русские в довоенной Латвии: на пути к интеграции*. Рига: Балтийский русский институт.
30. Шлевис, Г. 2003. *Православные святыни Вильнюса: страницы истории*. Вильнюс: Свято-Духов монастырь [SAVO].
31. Шлевис, Г. 2006. *Православные храмы Литвы: страницы истории*. Вильнюс: Свято-Духов монастырь [SAVO]. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1919 m. sausio 16 d. Nr. 2–3.

Šaltiniai

32. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1919 m. sausio 16 d. Nr. 2–3.
33. *Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 metų rugsėjo 17 dienos surašymo duomenys*. Kaunas.
34. *Lietuvos statistikos metraštis 1934 m.* 1935. Kaunas: Lietuvos centralinis statistikos biuras: T. 7.
35. *Lietuvos valstybės konstitucijos* (Antrasis pataisytas ir papildomas leidimas, sudarė Kazimieras Liudvikas Valančius). 2001. Vilnius: UAB Ekonomikos mokymo centras.
36. Ruseckas, P. „Iš Alytaus ir jo padangės“, *Lietuva*. 1925 09 04.
37. „Rusifikacijos „jačeika“ Kulautuvoj“, *Lietuvos Aidas*. 1931 06 02.
38. *Apxiv Л. П. Карсавина (L. Karsavino archyvas): šeimos paštas, nespausdinti darbai*. 2002. Vilnius: VU leidykla.
39. Воронко, И. „Так было и так должно быть“, *Вольная Литва*. 11 06 1921.
40. „Десятилетие Объединения русских эмигрантов в Литве“, *Новые дни*, 11 04 1936.
41. „К единению“, *Вольная Литва*. 08 06 1921.
42. „Нужды среди беженцев“, *Эхо*. 29 12 1921.
43. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ковенская губерния*, кн. XVII. 1904.
44. „Права национальных меньшинств“, *Эхо*. 29 03 1922.
45. „Русская жизнь“, *Эхо*. 13 03 1926.
46. „Русское население в Литве“, *Эхо*. 29 08 1926.
47. Тыминский, А. „По тому-же вопросу“, *Эхо Литвы*. 16 08 1922.

Andrius Marcinkevičius

THE PUBLIC SITUATION OF RUSSIAN MINORITY IN LITHUANIA (1918–1940): SOCIAL DIMENSIONS

Summary

The article analyses the basic factors (migration, political-juridical circumstances, adaptation) which had influenced the process of Russians' social integration in Lithuania from 1918 to 1940. Much attention was paid to the research of the social and cultural activity of interwar Russian intelligentsia in Lithuanian historiography during the last 15 years. That's why the main object of this research are Russians as an integral ethnic community which consists of various social segments (peasants, workers, priests, etc.). It is concluded that the integration of Russians in Lithuania was largely determined such dimensions like professional skills, educational level, literacy and strait.

Key words: social integration, status, segments